

ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНИХ УТРУДНЕНЬ, ЯКІ ПЕРЕЖИВАЄ СІМ'Я ДИТИНИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

УДК 159.922

ПОЛІВКО Лариса Юрійвна

аспірантка факультету психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

У статті досліджено проблему соціальних утруднень, які переживає сім'я дитини з особливими потребами в умовах інклюзивної освіти.

Проаналізовано результати емпіричного дослідження щодо соціально-психологічної допомоги батькам дітей з особливими потребами в інклюзивних умовах, а також виокремлено соціально-психологічні засоби допомоги.

Ключові слова: *інклюзивна освіта, діти з особливими потребами, соціальні утруднення, соціальна допомога*

ЭМПИРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНЫХ ЗАТРУДНЕНИЙ, КОТОРЫЕ ИСПЫТЫВАЕТ СЕМЬЯ РЕБЕНКА С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье исследована проблема социальных затруднений, которые переживает семья ребенка с особыми потребностями в условиях инклюзивного образования. Проанализированы результаты эмпирического исследования по социально-психологической помощи родителям детей с особыми потребностями в инклюзивных условиях, а также выделены социально-психологические средства помощи.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, дети с особыми потребностями, социальные затруднения, социальная помощь*

Постановка проблеми.

Інклюзивна освіта є однією із форм навчання дітей з особливими потребами в умовах масової загальноосвітньої школи за місцем проживання.

Значних успіхів у соціалізації дитини з особливими освітніми потребами може бути досягнуто лише за активної участі в цьому процесі сім'ї, і в першу чергу батьків. Активна участь батьків у педагогічному процесі є надзвичайно важливою умовою для налагодження партнерських стосунків, організації роботи в спільній команді педагогів, батьків і фахівців для спільного прийняття рішень, плануванні навчальних та реабілітаційних заходів. В зв'язку з цим, проблема сім'ї дитини з відхиленнями в розвитку є однією з найактуальніших. Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Ставлення до осіб з порушеннями психофізичного розвитку, зокрема до неповносправних дітей, співвідноситься з теоретичними суспільно-соціальними моделями, що формувалися у процесі розвитку суспільства і були зумовлені панівними ідеологічними уста-

новками, громадською думкою, системою соціально-політичного устрою.

У сучасній світовій освітній політиці, як підтверджує аналіз науково-педагогічних джерел і міжнародні нормативно-правові документи, визначаються кілька підходів до надання освіти дітям з обмеженими можливостями здоров'я. Основні з них: мейнстрімінг, інтеграція та інклюзія [3]. Ці терміни у зарубіжній практиці використовуються як близькі у змістово-понятійному сенсі, втім не тотожні. Широко ці поняття розглядали американські, канадські та європейські вчені, зокрема J. Andrews, T. Jonson, D. Lupart, Т. Лещинська. М. Малафеев, К. Raiswaik, С. Salisbury, Л. Шипіцина.

Інтегроване навчання - це навчання і виховання дітей з відхиленнями розвитку в установах загальної системи освіти разом із дітьми, які розвиваються нормально (Б. Пузанова, М. Малофеева) [4].

Білоруські вчені А. Конопльова та Т. Лещинська розглядають інтегроване навчання як двосторонній процес: дитина з особливостями психофізичного розвитку готується до спільного навчання зі здоровими однолітками, адаптується до освітнього простору звичайної школи, і водночас, школа пристосовується до дітей з особливими потребами, використовує засоби для задоволення їхніх потреб.

Л. Шипіцина вважає, що особливого значення в набутті дитиною з особливими потребами життєвого досвіду та формуванню вмій долати усі труднощі мають її батьки, і всебічний розвиток дитини з особливими потребами значною мірою залежить від сімейного благополуччя та участі батьків у її фізичному, інтелектуальному, духовному становленні [1].

Сучасний етап розвитку спеціальної педагогіки та психології характеризується пошуком нових шляхів соціальної адаптації дітей з психічними та фізичними проблемами (А.А. Колупаєва, Л.О. Савчук).

Особливе місце у процесі соціальної інтеграції дитини з порушеннями психофізичного розвитку відводиться сім'ї, яка в ідеалі виступає одним із основних факторів її залучення в систему суспільних відносин.

Тому, головними ініціаторами у впровадженні програм залучення в Україні, як і в цілому світі, є саме батьки. Це, найперше, відбувається тому, що батьки є природними носіями ідеї, духу залучення дітей з особливими потребами до загальної системи і, крім того, вони є замовниками і споживачами цього виду освітніх послуг.

Втім батьки, як і будь-яка ланка, дотична до інклюзії, потребують відповідної підтримки і допомоги, що безумовно, підвищить у цьому

їхню роль. Отож, пошуки відповідних способів забезпечення участі та співпраці батьків зі школою залишаються у школах потрібним та непростим завданням, яке набуває особливого значення в інклюзивних школах.

З огляду на зазначене метою статті є визначення соціально-психологічних засобів допомоги батькам діти яких навчаються в інклюзивних умовах.

Виклад основного матеріалу.

На сьогоднішній день позитивне розв'язання питання про залучення дітей з особливими потребами до звичайних класів у повній мірі залежить від зацікавленості і мотивації адміністрації шкіл та вчителів. Тому результативність цієї роботи є лише в тих закладах, де вчителі відчують свою відповідальність і наполегливо працюють з дітьми і їх родинами.

Умовою досягнення успіху являється співпраця педагогів з батьками, медиками та іншими фахівцями. Тут особливого змісту набуває робота з батьками, це - нова модель взаємодії. Залучення батьків до участі у процесі навчання і виховання надасть можливість скласти індивідуальний план освіти їхньої дитини, який максимально влаштує всіх учасників навчально-виховного процесу.

Активна участь батьків у педагогічному процесі є надзвичайно важливою умовою для налагодження партнерських стосунків, організації роботи в спільній команді педагогів, батьків і фахівців для спільного прийняття рішень, плануванні навчальних та реабілітаційних заходів.

Одним із підходів, де розглядається співпраця вчителів, відповідних фахівців, батьків та учнів є командний підхід. В даній проблематиці головною ланкою команди повинні бути батьки. Тому буде доречним виділити три головні моделі командної діяльності: мультидисциплінарна, інтердисциплінарна та трансдисциплінарна.

Найбільш придатним для роботи з дітьми з особливими потребами є трансдисциплінарний підхід, в якому існує ефективний обмін інформацією серед членів команди, відчувається колективна відповідальність за загальні результати. Трансдисциплінарна модель є однією з найбільш ефективних методів роботи в інклюзивному освітньому середовищі, оскільки тут дитина і сім'я нерозривно пов'язанні один з одним [2].

Однак незважаючи на ефективність даної моделі, слід зазначити, що в ній не враховуються труднощі, з якими можуть стикнутися батьки діти яких з особливими потребами навчаються в інклюзивних умовах.

Тому виникла необхідність у розробленні моделі соціальної допомоги батькам діти яких з особливими потребами навчаються в

умовах інклюзивної освіти. Таким чином необхідність виникла і у написанні даної статті.

В ході теоретичного дослідження нами було розроблено модель соціальної допомоги батькам діти яких навчаються в умовах інклюзивної освіти. Дана модель включала чотири основні компоненти: входження дитини в соціум (мікросередовище), перебування дитини у навчальному закладі, міжособистісні стосунки дітей та суспільний рівень. Відповідно до цієї моделі було проведено емпіричне дослідження в ході якого були виявлені труднощі з якими стикаються батьки під час навчання їхніх дітей в загальноосвітньому просторі та на основі цього розроблені соціально-психологічні засоби допомоги.

Основною метою дослідження ми вбачали розробити соціально-психологічні засоби допомоги батькам дітей з особливими потребами, які навчаються в умовах інклюзивної освіти.

Нашою базою дослідження була: СЗШ № 168 Оболонського району м. Києва. У цій школі функціонує 8 інклюзивних класів, у яких навчаються 85 учнів, з них 32 дитини з особливими потребами.

Масив опитаних становив 30 респондентів, усі 100% становили жінки. Вибірку склали матері, діти яких з особливими потребами навчаються в умовах інклюзивної освіти, вікова категорія яких становила від 27 до 52 років.

Експертне опитування включало в себе IV блоки, що містили 28 запитань, які спрямовані на виявлення труднощів з якими стикаються батьки під час навчання їхніх дітей в умовах інклюзивної освіти.

В результаті дослідження було отримано наступні результати.

Перший блок нашого дослідження - входження дитини в соціум (мікросередовище). Цей блок спрямований на відносини дитини з особливими потребами з її родиною та на труднощі, які виникають у батьків під час її виховання. Найбільш значними труднощами під час дослідження виявилися: труднощі з органами місцевої влади та організаціями; труднощі у вихованні дитини; труднощі в спеціалізованих дошкільних закладах. Відповідно до цих труднощів, нами було запропоновано наступні соціально-психологічні засоби допомоги, а саме забезпечення того, щоб надавався цілий комплекс спеціальних освітніх, медичних, соціальних послуг для дітей з особливими освітніми потребами, які надавалися б в громаді за місцем проживання дитини.

Одним із найбільш важливих та значимих для нас в дослідженні виявився другий блок. Оскільки саме цей блок був направлений на взаємодію дітей з ровесниками, педагогічним складом,

взаємодію батьків здорових дітей та батьків діти яких з особливими потребами. Також в цьому блоці, увага зверталась на активність батьків в процесі навчання в інклюзивних умовах. Тому, відповідно до цього, чітко розмежовуються труднощі з якими зіштовхнулися батьки діти яких з особливими потребами, а саме: матеріальні труднощі; особистісна зайнятість (більшість батьків не мають змоги залишатися під час навчання дітей в школі, через свою зайнятість на роботі); труднощі у взаємодії з іншими батьками. Щоб покращити дану ситуацію потрібно сприяти об'єднанню зусиль батьків у лобюванні впровадження інклюзивної форми навчання, впливи на законодавчий процес, виробленні політики і процедур діяльності шкіл і мереж підтримки, залучення фінансових та інших ресурсів у розвиток інклюзивних програм.

В цьому блоці важливими є надання підтримки сім'ям, які виховують дітей з особливими потребами із використанням громадських ресурсів. Жодна школа самотужки не може повністю задовольнити всі потреби сім'ї дитини з особливостями розвитку. Тому педагоги класів, де навчаються такі діти повинні підтримувати зв'язок з іншими установами, які можуть надати неабияку допомогу у вирішенні багатьох проблем цих родин: з релігійними організаціями, іншими школами, громадськими і професійними групами. Такі колективні зусилля сприяють у наданні родинам дієвої інтегрованої допомоги, а також у конструктивнішому використанні фінансових ресурсів.

Інтеграцію в оточуюче мікросоціальне середовище та включення дитини в систему міжособистісних стосунків, ми досліджували в третьому блоці.

Цей блок спрямований на відношення дитини з особливими потребами до класу в якому вона навчається та на відносини її з однолітками. В даному блоці були виявлені незначні труднощі дітей з особливими потребами при зверненні за допомогою. В загальному, здорові однолітки з повагою ставляться до дітей з особливими потребами, намагаються допомагати у будь-яких ситуаціях, та із задоволенням контактують з цими дітьми. Що стосується соціальної допомоги в цьому блоці то вона буде направлена на формування позитивного ставлення до дітей з особливими потребами та загальну культуру українських батьків з метою надання дітям достатньої опіки.

Останній четвертий блок - суспільний. В даному блоці найбільш складними труднощами для батьків є система освітньої та професійно підготовки осіб з порушенням розвитку. Незважаючи на те, що їхні діти навчаються в тій школі, де

запроваджено інклюзивну освіту, батьки все одно мають хвилювання і це вони пов'язують з соціальною державною політикою щодо інклюзивного навчання. Законодавство України стосовно інклюзивної освіти є одним із хвилюючих питань для батьків, оскільки саме тут виникають труднощі, які пов'язані з наданням матеріальної допомоги чи пільг, батьки надіються на прийняття цього Закону в нашій країні.

Варто зазначити, що саме в цьому блоці ми могли дізнатися, наскільки школа надає і підтримку і інформацію щодо різних організацій, до яких можна звернутися за допомогою.

Загальна оцінка результатів дослідження показала, що для батьків дітей з особливими потребами труднощі можуть бути успішно вирішені за умови забезпечення необхідної підтримки школам, відповідної підготовки фахівців для роботи в інклюзивних класах, організації команди фахівців для надання консультативних послуг. Також одним із чинників, що гальмує інклюзію, визначається неготовність частини здорових дітей та їхніх батьків взаємодіяти із дітьми, які мають особливі потреби. Тому однією з умов, яка є визначальною в успішності інклюзивних процесів є, формування толерантного ставлення до осіб з порушеннями психофізичного розвитку.

Відповідно до цих труднощів допомога буде спрямована на надання постійної підтримки дітям з особливими освітніми потребами - починаючи з мінімальної допомоги на заняттях до додаткових навчальних допоміжних програм в рамках школи і розширювати їх, у разі необхідності, до надання допомоги спеціальними педагогами та зовнішніми спеціалістами. При можливості використовувати відповідні і доступні технічні засоби для підвищення ефективності засвоєння навчальної програми, а також для сприяння комунікації, мобільності процесу навчання.

Для подолання труднощів в системі освітньої та професійної підготовки осіб з порушенням розвитку, можна залучити вищі навчальні заклади освіти до виконання основної консультативної ролі в процесі удосконалення форм і методів навчання осіб з особливими освітніми потребами.

Забезпечити можливість спеціалістам, які працюють з дітьми з особливими освітніми потребами, систематично підвищувати рівень знань і навичок (щороку - курси, тренінги, семінари), для чого має бути сформована і профінансована система їхньої перепідготовки за інклюзивними програмами.

Одним із найбільш важливих та значимих для нас в проведеному дослідженні виявився другий блок. Оскільки саме в цьому блоці

найбільш проблемними виявилися труднощі у взаємодії з іншими батьками, як батьками діти яких здорові, так із батьками діти яких з особливими потребами. Для покращення взаємодії між батьками здорових дітей та батьками діти яких з особливими потребами нами було розроблено та проведено тренінг, який був спрямований на формування толерантного ставлення батьків здорових дітей до батьків діти яких з особливими потребами.

Адже сім'я багато в чому може допомогти школі. Проте дуже часто саме батьки сіють зерна ворожнечі, неприязні, навіть не помічаючи цього. Діти наслідують оцінки батьків, сприймають їх негативне відношення до інших людей, не таких як усі. Як показує досвід ворожнечею дорослих заражаються і діти. В зв'язку з цим цілеспрямовану роботу необхідно проводити з батьками учнів, роз'яснювати їм важливість виховання у дітей культури спілкування. Досить складно формувати толерантність у дітей, якщо цією якістю не володіють батьки, адже саме особистий приклад дорослих виховує у школярів відчуття пошани до інших людей, толерантність до інших поглядів.

Перевиховати батьків навряд чи зможе педагог, але вплинути на характер взаємин батьків з дітьми, відкоректувати їх дії по відношенню до дитини і інших людей можливо.

В результаті проведення тренінгу нам вдалося сформувати толерантне ставлення батьків один до одного на основі усвідомлення ними власних особистісних якостей толерантної людини. Незважаючи на отриманні позитивні відгуки щодо його проведення, ми можемо зазначити що на цьому допомога батькам не може бути завершена.

При роботі з батьками, як здорових дітей так і дітей з особливими потребами, варто звернути увагу також на участь психолога та соціального працівника чи педагога у роботі з ними.

Головне завдання психолога, соціального працівника чи педагога у роботі з сім'єю полягає в тому, щоб батьки з його допомогою змогли побачити реальну перспективу розвитку своєї дитини, визначили можливі труднощі соціального розвитку, які виникають в певні вікові періоди, а також визначити свою роль в процесі психолого-педагогічного супроводу дитини. Батькам необхідно надавати практичні поради щодо нагляду за дітьми, пояснення та рекомендації щодо вирішення повсякденних проблем, пов'язаних з вихованням, знайомство з досвідом інших батьків.

При цьому психолог, соціальний педагог повинні привчати здорових дітей допомагати (в разі потреби) своїм одноліткам з особливими потребами.

Основні форми роботи з батьками в цьому напрямку – група: проведення семінарів, консультацій, лекцій, зборів. Одночасно взаємодія може організовуватись і в індивідуальній формі (індивідуальні бесіди та індивідуальне консультування). Також ще одним із напрямків роботи може виступати освітньо-просвітницька робота з батьками усіх дітей.

Окрім того, психолог повинен допомогти батькам в коректній і тактовній формі позбавитися від ілюзій в плані майбутнього дитини. Разом з тим психолог повинен посилити віру батьків у можливість і перспективи розвитку дитини, в те, що правильно організований корекційний вплив дозволить оптимізувати подальший інтелектуальний і особистісний розвиток дитини.

Як уже зазначалося у вище сказаному матеріалі, в свою чергу школа повинна забезпечити можливість спеціалістам, які працюють з дітьми з особливими освітніми потребами, систематично підвищувати рівень знань і навичок (щороку – курси, тренінги, семінари), для чого має бути сформована і профінансована система їхньої перепідготовки за інклюзивними програмами.

Висновки.

Отже, здійснений аналіз теоретичних та практичних аспектів соціальних утруднень, які переживає сім'я дитини з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання, засвідчив, що батьки діти яких з особливими потребами, на кожному етапі життя їхньої дитини стикаються з різноманітними труднощами.

В свою чергу інклюзивні школи забезпечують сприятливі умови для досягнення рівних можливостей і повної участі в навчальному процесі таких дітей, але для їх ефективної діяльності необхідні спільні зусилля не лише вчителів і персоналу школи, а й батьків, членів родин, ровесників.

Тому однією з умов, яка є визначальною в успішності інклюзивних процесів є активна участь батьків у педагогічному процесі, яка є надзвичайно важливою умовою для налагодження партнерських стосунків, організації роботи в спільній команді педагогів, батьків і фахівців для спільного прийняття рішень, плануванні навчальних та реабілітаційних заходів.

Інклюзивні підходи можуть підтримати таких дітей у навчанні і досягненні успіху, що дасть їм шанси і можливість для кращого життя.

Література

1. Колупаєва, А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія / А. Колупаєва. – К. : Самміт – Книга, 2009.

2. Колупаєва А. Інноваційні підходи до навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку // Науково - методичний журнал. «Нова педагогічна думка». - Рівне, №1. 2004 р.
3. Локшина О.І. Контроль та оцінка успішності учнів у школах Західної Європи. - Київ: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2002.
4. Малофєєв Н.Н. Западная Европа: эволюция отношения общества и государства к лицам с отклонениями в развитии. - М.: Издательство «Экзамен», 2003.

In this paper the problem of the social difficulties that the family is going through a child with special needs in inclusive education. Analyzed the results of empirical research on the psycho-social support for parents of children with special needs in an inclusive environment, and singled out social and psychological means of assistance..

Keywords: *inclusive education, children with special needs, social difficulties, social assistance.*